K TŘEM ŘEKÁM VLADISLAVA VANČURY

Každá kniha vycházející z rukou Vladislava Vančury byla novým pokusem. Nejinak tomu bylo i s románem Tři řeky, který následoval roku 1936 v řadě autorových prozaických děl po Konci starých časů. Už tento román naznačoval, že se uskutečňuje proměna Vančurova slohu: oslabovala se nadvláda jazykových prvků, obrušovala se v něm příkrost protikladů a stával se citlivějším pro vyjádření významových odstínů. Tři řeky pokračovaly na této začaté cestě. Jestliže však v Konci starých časů, v románě, který byl v podstatě satirou na maloměšťáctví, nevynikala ani postava, ani vlastnost s kladným obsahem, měly Tři řeky za cíl vést hrdinu světem tak, aby úhrn jeho životního poznání přinášel hodnoty společensky kladné. Měly znázorňovat takové příběhy z nedaleké minulosti, jež by neztrácely smysl pro současnost. To však neznamená, že by se ve Vančurově díle vynořilo něco, co by mu bylo dosud cizí. Satira, ironie, příkré výpady proti maloměšťáctví a proti jeho různým tvářím představovaly sice nejvíce zřetelnou a stálou tendenci dosavadního vývoje autorova díla, ale nikoliv tendenci jedinou. Od počátku se v něm rýsovala i druhá stránka patetické vzpoury proti staré společnosti, jeho pól pozitivní. Znělo málo naléhavě například v Pekaři Janu Marhoulovi volání po „soudružství živých" a po „království světa"? Nebo byla v pozdějších dílech málo jasná humorná sympatie k radostem života a k ve-

selé lidské družnosti? Avšak ani v tomto směru neopakovaly Tři řeky předcházející knihy. Zatímco v dílech psaných kolem roku 1930, např. v knize Hrdelní pře anebo Přísloví, převládal autorův humorný pohled na život, pohled, pod nímž leckdy mizely i sociální příznaky skutečnosti, v polovině třicátých let stal se Vančurův pohled vážným a stupňoval se zřetel ke společenské a politické konkrétnosti.

V této změně, projevující se ve Vančurově přístupu ke skutečnosti, odrážela se změna doby. Politická situace ve světě byla krajně napjatá. Válka přestávala být nebezpečnou hrozbou, stávala se v rukou italského a německého fašismu skutečností. Ohrožení národní samostatnosti volalo spisovatele k naléhavým úkolům při obraně svobody a míru. Vančura odpověděl po Konci starých časů nejprve dramatem. Jeho Jezero Ukereve (1935) vzalo si jako látku zápas proti spavé nemoci, jež ohrožuje rovníkovou Afriku, ale jeho smysl tvořila výzva k lidské solidaritě a k míru mezi lidmi. Rok nato vydal Vančura Tři řeky. A v následujícím roce otiskl v sborníku věnovaném Španělsku povídku Občan don Quijote (1937). Přivedl v ní Cervantesova hrdinu doprostřed fašistické brutality ve Španělsku. Vančurův don Quijote, probuzený poznanými hrůzami k rozumu, jde bránit lid proti bezpráví a utíká k republikánskému vojsku, chtěje být nazýván jeho soudruhem a chtěje osvědčit svou statečnost kázní. Jezero Ukereve i Občan don Quijote dosvědčují, jak se Vladislav Vančura bezprostředně přimkl k politickým a aktuálním tématům. Tři řeky, jež vyšly mezi oběma těmito díly, nevymykají se z jejich aktuální polohy a z jiné strany zamířily k témuž cíli.

Román Tři řeky vypráví o tom, jak se hrdina, selský student Jan Kostka, osvobozuje od nejistot mládí, jak tápe životem, aby nakonec zmoudřel a aby našel smysl své práce a cíl svého života. Románové příběhy jsou umístěny do Čech a do Ruska. Pokud se děj odehrává v Čechách, je sice lokalizován do východočeského městečka Skaličky, na nedalekou samotu Doubravu a na zámek Kozlice, ale tímto fiktivním určením se naprosto nezastírala skutečnost, že je dějištěm Benešov a Konopiště, místa, jež Vančura dobře poznal za studentských let. (V časopiseckém otisku první kapitoly bylo dějiště skutečně také do středních Čech umístěno.) Ostatně reálnost předlohy románových dějů není podstatná. Hlavní bylo určení takového rámce, který by umožňoval konfrontovat hrdinu s životem na venkově, na malém městě a se světem panským. Časově čerpal román z nedávné minulosti, jeho děje probíhaly od let devadesátých do konce první světové války. Ústřední hrdina knihy Jan Kostka byl o dva roky starší než Vladislav Vančura, byl tedy jeho generačním druhem a zažil s ním leccos příbuzného. Kostkovy příběhy však mají platnost společensky typickou a bylo by plané hledat v nich autobiografické rysy Vančurovy. Odpovídají na otázku, kde nachází člověk této generace — Kostkovy a Vančurovy — platnou pravdu své doby, jistotu, jež by znamenala program, který by dával smysl i současnosti, to je letům třicátým. Dovádějí hrdinu k největšímu poznatku, k němuž mohl současník dospět, k pochopení socialistické revoluce.

Proces hrdinova poznávání života a lidí tvoří tak vlastní námět knihy. Proto se dostávají ve Třech řekách postavy do popředí více, než tomu bylo v star-

ších Vančurových románech. Osoby jsou zobrazovány v takových scénách, jimiž se ozřejmovalo jejich společenské zařazení, a ztrácejí výjimečnost, jíž se předtím často vymykaly z běžného okolí. Obvyklou postavou dřívějších Vančurových próz býval například tulák, samotář, člověk žijící bídně na okraji společnosti. Když kreslil Vančura v Polích orných a válečných nalezence Řeku, bláznivého voláka, přitahovaly ho výjimečné rysy a paradoxní příběhy z jeho života. Jinak je kreslen dráteník a potom čeledín Černohus ve Třech řekách. Také je to tulák, povaleč a zaříkávač; Vančura jej však znázorňoval z jiného úhlu, tak aby rozmanité scény naznačovaly složité a rozporné místo Černohusovo ve společnosti: Černohus cítí, že je mezi ním a sedlákem obrovská propast — ale přes všechnu neodměňovanou dřinu k svému pánovi i lne; bída ho přiměje docela k tomu, že se vzepře proti hospodáři, na němž je závislý, požaduje na něm podporu v nemoci, ale záhy od svých spravedlivých požadavků ustupuje, aby neztratil jistotu zaměstnání, třebas bídnou a vratkou; dovolává se pomoci socialistů, zároveň však se cítí mezi jejich maloměšťáckými sklony cizí. Podobně je charakterizován v společenských souvislostech hrdinův otec, sedlák Emanuel Kostka. U tohoto sveřepého a neústupného pána na své půdě, vzdorného proti sousednímu panství, probouzí se postupně za války protihabsburský odpor a v souhlase s ním i pocit jisté solidarity s dělníky. Přitom však se v celém románě ani na chvíli neztrácí vědomí, že je Kostka pán, který nedbá o spravedlnost pro chudé; vzpomeňme si třeba na krutou scénu, v níž přiměje sedlák nešťastného Černohuse, jenž se zranil při práci pro něj, aby podepsal kvitanci.

Výčet osob, jež svou rozmanitostí stupňují sociální obsažnost románu, nekončí u Černohuse a sedláka Kostky. Rozpětí postav a událostí je ve Třech řekách větší, než tomu doposud u Vančury bývalo. Je vytvářeno řadou dalších, leckdy epizodických postav. Vančura je necharakterizoval analýzou jejich myšlení ani detailní kresbou psychologických záchvěvů jejich nitra, ale kreslil je v akci, ve vztahu k jiným a tím dosahoval stručnosti a zároveň výraznosti charakteristiky. Zajímavou postavou, pro autora příznačnou, je v románě chirurg dr. Mann. Je nepokojný a bez ustání činný; smysl jeho života a práce je se samozřejmostí lékařského povolání zakotven v každodenní realitě. Zejména svou neutuchající energií je v románě činorodým protikladem mladého studenta Kostky. Kromě toho byla Mannova reálnost také kritikou ruského revolucionáře Eberdina, s nímž Mann kdysi v Berlíně studoval. V Eberdinovi, utápějícím se v knihách, obrátily se křivdy společnosti v nevděk proti společnosti, a ten mu brání chápat potřeby chvíle a odcizuje ho lidu, takže je odhazován revolučním proudem. Bylo by snadné uvádět další příklady scén nebo motivů, jež by dosvědčovaly přesnost Vančurova poznání a zpodobení společenských a lidských vztahů různých osob (vzpomeňme např. na výrazné scény, líčící postavení panských služebníků, četníků nebo myslivců), ale tím by se pouze opakovaly známé pravdy.

Pokud se týká postav, má román Tři řeky jednu zvláštnost. Vančura, aby konkretizoval dobu svých příběhů po všech stránkách, jež byly důležité k jejímu pochopení, přistupoval k znázornění doby ze dvou stran: vedle osobních, soukromých příběhů románových postav zobrazoval některé historické osobnosti.

Konfrontací obou řad událostí a jejich zhodnocením z hlediska života obyčejných lidí v městečku (pomocí ironie, sarkasmu apod.) dával jim lidskou a platnou míru. Připomeňme si, jak se na slavném vévodském honu hovoří s cynickou snadností o válce, opakujme si příhodu panského sluhy Marka, potrestaného pro nitku ze zlatého třepení, poukazující na malichernost „velkých" lidí, nebo si vzpomeňme na ironii osudu, jež způsobuje, že v tutéž chvíli, kdy umírá ubit četníky a litován lidmi ubohý čeledín Černohus, umírá také následník trůnu, aniž se to dotkne citu venkovanů připravených k muzice.

Poznáním a zhodnocením trpkých i příjemných událostí života dospívá k svému lidskému zmoudření zejména hlavní hrdina románu Jan Kostka. Ačkoliv množství postav a příběhů vytváří široký a konkrétní obraz české společnosti (a v tom byly Tři řeky i přípravou k následující knize, k Rodině Horvatově i k Obrazům z dějin národa českého), přece jen je Kostka hlavním hrdinou, jenž dává všemu dění v románě teprve vlastní smysl a jenž činí nad ostatní osoby. Každá kapitola románu přidává další stránku k jeho charakteristice. Jan Kostka, chlapec, který přichází na svět téměř náhodou a nevítán, je na počátku slabý a nemocný. Je bez vůle a zakřiknutý. Zůstává stranou, nesen životem bez samostatné vůle a bez energie. Tlakem bolestných zážitků a poznání života (smrt cikánky Filomeny, smrt Černohusova, škola, socialistický kroužek, paní Mannová atd.) dotváří se v něm s mnoha zvraty a poznenáhlu samostatné vědomí a schopnost jednat. Avšak teprve dvě nejsilnější zkušenosti — válka a ruské zajetí, v němž prožívá socialistickou revoluci — podnítily v něm skutečnou rozhod-

nost a uvolnily jeho aktivitu. Teprve válka a pobyt v Rusku daly konečný smysl jeho životu a jeho počínání. Obsah tohoto poznávacího procesu, který tvoří vlastní smysl románu, nechápal Vančura jako odkrývání skrytých psychologických nebo charakterových předpokladů; to by umožňovalo osvětlit hrdinovu vývojovou cestu pouze jako individuální případ. Vančurovi šlo o něco podstatně jiného, o to, aby znázornil cestu k poznání, jež může být obecně platné a jež může dát cíl společenskému jednání. Proto jej sledoval jako hledání společenského úkolu a jako hrdinovo nalézání aktivního místa mezi lidmi.

K bližšímu osvětlení Vančurova románu, jehož námět nebyl v meziválečné próze ničím neobvyklým, nabízí se srovnání s postavami Karla Čapka, s postavami autora, který byl svým umělecky i názorově osobitým dílem jedním z nejvýznamnějších Vančurových současníků. Karel Čapek vytvářel své románové osoby tak, že je rozkládal do nejrůznějších citových, morálních, intelektuálních ploch, jež byly v celistvosti a v podstatě svého smyslu nepoznatelné, a že zrelativizoval i vlastní hodnocení těchto svých postav. Umělecky znázornil hledání rekovy lidské podstaty např. Čapkův Obyčejný život (1934). Cesta k člověku nedospívá v něm však k jistotě, končí u tápavosti hledání a u vnitřních rozporů. Pro Vančuru bylo nejdůležitější zachytit jednání lidí, zhodnotit, jak svými skutky zasahovali do skutečnosti, přispívajíce k její revoluční přeměně. V souhlase s tím neváhal učinit právě družnost, solidaritu, soudružství, kázeň, jež se podřizuje řádu, základními principy svého díla. Karel Čapek nezbavil se ani v tak výrazně protiválečném a protifašistickém románě, jako byla Válka s Mloky

(1936), strachu, aby se nerozplynula jedinečnost individua, aby se neztratila svébytnost jedince pod přitažlivostí velkých myšlenek, které by měly sílu strhovat masu lidí. V tutéž chvíli vedl Vančura životními osudy svého hrdiny právě k takovým ideám, které byly schopné svou zářivostí a strhující silou ukazovat cestu ze společenské krize. Vančurův Jan Kostka dovršil své poznání v socialistickém světě, v přilnutí k socialistické revoluci.

Stránky o Rusku a o Sovětském svazu netvoří v románě vedlejší nebo náhodné motivy. Vančurovi záleželo na tom, aby přivedl hrdinu ne kamkoliv do světa, ale právě do socialistického světa. Setkáváme se proto se scénami, jež se vztahují k Rusku, hned při líčení Kostkova dětství, v době rusko-japonské války. V nich ovšem zaznívá hlas soudružství a revoluce jenom jakoby skrz hustou mlhu, bylo je slyšet jakoby ve snách a jejich smysl byl pln rozporů. Po druhé se vracejí ruské motivy v čase první světové války. Jakmile se dostane Jan Kostka do ruského zajetí a na ruskou vesnici, ocítá se rázem v obrovském novém světě. Je ohromen, že nestačí ani všechno chápat. Mnoho mu zůstává skryto, lecčemu neporozumí, ale mohutnost událostí na něho zapůsobila tak, že pochopí jejich smysl. Přidává se k proudu revoluce a v jejím jménu stává se po prvé platným člověkem, vykonávaje příkazy dělnické vlády. Ke svému konečnému rozhodnutí nedospěl Kostka mimovolně, nýbrž po mnoha zkušenostech, jež ho osobně zasahovaly. Je zklamán Eberdinem, protože shledá, že se odcizil zástupu, je raněn smrtí Ljubov, jež se stala jeho láskou. Avšak neustále a nejsilněji je magnetizován bolševickým námořníkem Fomkou, který dovádí Kostkovo vě-

domí dále, než toho byl schopen jeho první vychovatel čeledín Černohus i jeho první životní učitel doktor Mann. Zobrazení Kostkovy cesty za poznáním do sovětského Ruska vyjadřovalo umělecky Vančurovo osobní přesvědčení, že se v sovětské společnosti vytváří nový řád, který ukazuje cestu do budoucnosti všech národů. V polovině třicátých let, když hrozil fašismus novou světovou válkou, nabývalo připomenutí mohutnosti Sovětského svazu znovu na naléhavosti. V časovém sousedství Vančurových Tří řek vycházela další díla, jejichž autoři pokládali za nezbytné poslat své hrdiny do sovětského Ruska, když je chtěli vést k správnému dějinnému poznání a když chtěli najít správnou orientaci české společnosti na historické křižovatce. Tak je tomu v nedokončeném díle Jaroslava Kratochvíla Prameny (1934—1935), tak je tomu v první části trilogie Marie Pujmanové Lidé na křižovatce (1937). Naproti tomu je charakteristické, že ti spisovatelé, kteří zůstávali u soucítění s dělníky a u sympatií k prostým obyčejným lidem, nebo ti, kteří viděli a zobrazovali tragické případy nespravedlnosti a bídy, aniž se ptali po společenské zákonitosti těch jevů, aniž pochopili, že východisko je pouze v přeměně starého řádu řádem novým, nedospěli k tomuto poznání (např. K. Čapek ve Válce s Mloky).

Vančura přivedl v stručném závěru Tří řek Jana Kostku nazpět do Čech, aby několika scénami zřetelně naznačil, jaké skutky vyplynou z Janova nového vědomí. S imponující samozřejmostí postaví se Kostka proti četníkovi, domlouvá s dělníky říjnovou demonstraci a zpevněn celým svým poznáním, v němž se uložily bohaté zkušenosti, hodlá se vrátit k práci, kterou doma opustil, setrvat u svých knížek. Janova

cesta se tedy uzavřela návratem domů. Nikoliv však návratem k minulosti, nýbrž návratem, který tvoří východisko pro novou, uvědomělou činnost. Obecným smyslem tohoto závěru připomínají Tři řeky starší Vančurovu povídku, otištěnou v knize Dlouhý, Široký, Bystrozraký (1923), nazvanou Cesta do světa. Zatímco však tato povídka, psaná v období proletářské literatury, končila vědomím, že je chudoba stejně krutá na celém světě, a výzvou k dělnické solidaritě, román Tři řeky zpodoboval Kostkovou cestou za poznáním představu perspektivy dělnického zápasu.

I když jsou v Třech řekách postavy a téma v popředí více než v autorových starších dílech, může rozbor postav a tématu podat pouze vzdáleně přibližnou a částečnou charakteristiku celého románu. Je třeba alespoň v náznacích sledovat, které další podstatné rysy dotvářejí autorův umělecký záměr. Kritický stav národní společnosti, na nějž reagoval Vančura změnou svého tematického zájmu, podněcoval také autorovu touhu dosáhnout zvýšené přístupnosti svých děl a dostat se do těsnější blízkosti k čtenářům. I kdyby to výslovně nedosvědčovaly vzpomínky Vančurových přátel, stala by se tato tendence zřetelnou i z autorovy umělecké činnosti v polovině třicátých let. Vančura sledoval tento záměr několikerým směrem. Vrátil se k dramatické tvorbě, s níž byla vždy bezprostředněji spjata touha mluvit přímo k publiku; připravil nové vydání Posledního soudu (1935), knihy, jež nejčastěji vzbuzovala svým slohem výtky malé srozumitelnosti, a stylisticky ji upravil; od sklonku roku 1937 podílel se aktivně jako člen redakční rady na vydavatelské činnosti Družstevní práce. A v téže době byl se zřetelem k zvýšené společenské rezonanci psán román Tři

řeky. Avšak ani o něm nelze říci, že by to byla kniha snadná, která by se samozřejmou štědrostí odkrývala všechno, co obsahuje a čím chce poutat a okouzlovat. Neztratil se ani Vančurův výrazný styl, založený na složitém hodnocení zobrazované skutečnosti, a nepřestal klást nároky na čtenářovu soustředěnou pozornost a na jeho představivost. Unikne odstín nebo docela smysl situací a postav, jestliže se uvolní při četbě pozornost k souvislostem jednotlivých scén, jež se střídají jedna za druhou, řazeny se smyslem pro kontrast nebo pro paralelnost a se zřetelem k celku. Vančurův sloh, o němž bylo už dříve právem řečeno, že vyrůstá z výtvarné představivosti, přímo si na čtenáři vynucuje, aby si vybavoval osoby a scény a aby nezůstával u slov, která posouvají kupředu dějový proud. Nejednou k tomu autor i výslovně vybízel. Přečtěme si odstavec, v němž je kreslen čeledín Černohus na socialistické schůzi:

> Černohus choval na klíně zlomenou ruku a díval se z jednoho na druhého. Měl čelo plné vrásek, kosmaté obočí a hákovitý nos. Měl skráně plné žil, chvostnaté uši, vlasy až na krk a knír, panebože, měl knír jako perský král. Přimyslete si k tomu hadry věčně látané, přimyslete si k tomu kařata a kabát za groš a máte toho žebráka před sebou se vším všudy. Vidíte ho jako na dlani. Vidíte, jak se mu pohybuje nad obočím kůže, jak vstává a jak si chytrácky vede, jak lichotí Horečkovi, jak se přitřel ke kovářům a jak oslovuje sazeče...

Přesmyknutí slovesného času, přechod od popisu k ději, sled detailů — to všechno podněcuje čtenářovu představu, bez níž zůstává vyprávění nezřetelné.

Neoddělitelnou součástí Vančurovy vůle zjasnit tvar románu zůstávala touha vždy znovu získávat čte-

nářovu pozornost novým pokusem, který sledoval cíl zvýraznit základní smysl každého jeho díla. Směr pokusu, který byl realizován románem Tři řeky, určoval dvojí hlavní zřetel. Jednak snaha, aby se staly postavy i příběh jasnými, jednak potřeba ponechat vyprávění patos, podtrhnout mohutnost událostí a zvýšit obecnou závažnost hrdinovy životní cesty. Aby toho dosáhl, vybral Vančura nové prvky z pokladnice pohádek a mnohotvárně jich ve Třech řekách využil. Pokusme se tlumočit ve stručnosti fabuli románu. Vypráví o otci, statkáři, jenž měl tři syny. Měl rád dva starší, ale třetího, nejmladšího, Jana (o němž pochyboval, že je jeho vlastní), odstrkoval. Jan, který byl slabý, zakoušel nová a nová příkoří, byl nesen z místa na místo a poznával rozmanité stránky života. Oba starší synové zahynou ve válce. A ten nejmladší se dostane daleko do světa, přes tři řeky. Zažije a uvidí v cizí zemi obrovské divy a pak se vrátí domů. Zatím vyrostl, zesílil, změnil se — a otec, vítaje radostně vrátivšího se jediného syna, nalézá v něm svou podobu. Tato kostra románové fabule podobá se pohádce. Avšak na tom podobnost nekončí. Celou knihou prolínají na různých místech charakteristické pohádkové motivy. Například hned Janovo narození je, jako tomu bývá v pohádkách, provázeno nad kolébkou slovy doktora Manna, jež předznamenávají jako předpověď sudiček obsah celého dalšího hrdinova života: „Hle, k čemu je bolest dobrá: dává život a ten cvalík se skrze ni vrací k životu."

Způsob vyprávění pohádek promítl se také do nejdůležitější stránky Vančurova stylu — do jeho jazyka. Všimněme si krátké ukázky:

Jednou, když se vrátil s koňmi od krásné řeky Bugu a když zvířata byla napojena, zbyla Janovi chvilička času. Tu si zmanul, že se před nocí projde. Šel a zatoulal se k ovčákům. Ovčák byl toho dne v Oděse a jeho žena byla s dcerou sama doma. Jan se stranil ženských a neměl chuti rozmlouvat se ženskými. Přál tedy stařence dobrou noc, řekl děvčeti nějaký šprým na rozloučenou a bral se dál. Když ušel kousek cesty, zaslechl rány z ručnice. „Kdo to střílí?" pomyslil si Jan Kostka a tu mu připadlo, že by mohl přijít k dobrému soustu. I dal se tím směrem, kde padaly rány ...

Citát zní jako úryvek z pohádkového vyprávění. Jsou v něm charakteristické obraty, obvyklé určování časové následnosti, konstantní epiteta, prostá větná stavba. Kdybychom srovnávali některou z citovaných vět s větou běžnou v minulých obdobích Vančurovy tvorby, napadla by nás na první pohled rozdílná syntaktická výstavba: složité způsoby vyjadřování závislosti a podřadnosti a množství odboček je nahrazováno tendencí k přehlednosti a souřadnosti.

Vnucuje se konečně otázka po smyslu tohoto Vančurova pokusu. Kdybychom posuzovali celý román jako stylizovanou pohádku, nebylo by obtížné ukázat na mnoho momentů v ději a v zobrazení postav, které by do rámce tohoto žánru nezapadaly. Kdybychom naopak hledali v Třech řekách toliko obraz lidí a doby, staly by se pohádkové prvky náhodnou ozdobou. Obojí výklad by byl jednostranný. Pohádkovost slouží v románě k tomu, aby dotvářela vlastní smysl díla, a příběhy postav odůvodňují volbu pohádkových motivů. Vančurovi se hodila pohádkovost nejen proto, že činila příběh přístupnějším, ale i proto, že má zvláštní schopnost vdechnout příběhu obecný smysl, zveličit skutečnost tím, že ji mytizuje. Pohádková atmosféra

také umožnila dát knize patetické a optimistické vyznění, aniž by byla velikost založena na dekorativní malebnosti nebo nesena citem. To bylo zvlášť důležité na konci díla proto, aby nezněl dutě optimistický závěr. V poslední části románu, jež dotváří smysl hrdinova historického optimismu a jež naznačuje perspektivu knihy, jsou pohádkové prvky nejzřetelnější. Jan Kostka vstupuje do ruského světa provázen pohádkovým „stařečkem" a okamžitě je ohromen nedozírností ruské přírody a možnostmi ruských lidí. Setká se se statečným rekem Fomkou, jenž se objeví jako dobrý duch všude tam, kde je ho potřebí. Kostka odolá čertovským pokušením, jimiž ho láká strojník ke zradě revoluce. Také ostatní slohové prvky dostávají silnější pohádkovou barvu. Stupňovaná pohádková atmosféra tak zvýrazňuje na konci základní myšlenku románu a podtrhuje naléhavost poučení, jež plyne z hrdinovy cesty do světa.

Tři řeky stojí ve Vančurově tvůrčím vývoji uprostřed přeměn, takže je možno všímat si různých stránek tohoto románu vzhledem k předešlým nebo vzhledem k následujícím etapám. Naprosto se však neztrácí ani mezi ostatními díly svého autora ani mezi knihami své doby. Hlavní smysl románu, jak je patrný při dnešním vydání, mluvil jednoznačně i v třicátých letech. Když představoval Vančurův přítel Karel Nový čtenářům chystaný román v interviewu s jeho autorem, uzavřel jej krátkým dovětkem, který vypadal jako dokreslení nálady při rozhovoru: „Padá večer, ve chvíli je tma. Jdeme podle Vltavy. Řeka zní. Vzpomínáme si: dneska se schází v Londýně jakási konference velmocí. — Bude válka? — Je tma; ale ve výši se už třpytí hvězdy. A jaro, říkej co říkej, vane z kře-

visk.“ V hovoru padlo slovo „válka“. Téměř mimochodem — ale ne náhodou. Pomyšlení na válečné nebezpečí mělo určovat i dobovou aktuálnost, z níž dílo vyrůstalo, i historickou perspektivu, z jaké mělo být čteno. Jeho smysl mířil jako odpověď na nejistotu doby. Vedle temné zmínky o válce kmitla se jasná představa třpytících se „hvězd“. Ani ty hvězdy, kontrast válečné tmy, neobjevily se v dovětku mimovolně jako lyrický náznak. Obraz hvězdy se u Vančury mnohokrát odrážel jako ozvěna. Měl v autorově řeči od počátku nezapomenutelný obsah: vracelo se v něm dávné zvolání: „nová, nová, nová je hvězda komunismu“, k němuž se hlásil Vančura s Devětsilem, vracel se v něm význam, jehož nabyl v patetickém závěru Polí orných a válečných jako signál počátku nového letopočtu lidských dějin. A zrcadlil se v něm konečně i obraz z románu Tři řeky, kreslící, jak se „revoluce šíří v podobě cípů jakési hvězdy“. Obraz války a obraz hvězdy komunismu, jež uzavíraly autorův úvod k Třem řekám, situovaly dvěma pevnými body genezi a smysl románu: znázorňovaly i vážné nebezpečí a nejistotu třicátých let i trvající naději, víru a program, jež měl román tlumočit.

Miloš Pohorský